

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Н.В. Комарова
аспірант

Інститут агроекології і природокористування НААН
(Україна, м. Київ, e-mail: komarova_nv@ukr.net)

Доведено, що нарощування рівня антропогенного навантаження на агроєкосистему спричиняє негативні деструктивні зміни стану земель сільськогосподарського призначення і є потенційною загрозою для агроєкологічної і продовольчої безпеки. За нинішніх організаційно-економічних умов товарного виробництва у рослинницькій галузі не прослідковується тенденцій до позитивних змін стосовно розширення комплексу реалізації землеохоронних заходів та ощадливого ставлення до використання земель сільськогосподарського призначення. Натомість збільшення прибутків і врожайності, розширення площ орних земель у межах звуження площ агроугідь провокує зниження рівня агроєкологічної безпеки, поширення процесів ерозії та деградації, зниження запасів гумусу та рівня родючості земель. Зокрема, згідно з інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України, за період з січня до червня 2018 р. український аграрний експорт становив 8,6 млрд дол. США, а загальний зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг 11,3 млрд дол. США, що становить 23% від загального зовнішньоторговельного обігу України. Але незважаючи на нарощування економічної ефективності рослинницької підгалузі сільського господарства, обсяги і організація вжиття заходів з відновлення і збереження агресурсного потенціалу потребують докорінних змін з науково обґрунтованих позицій. Вказане послужило основою вибору мети дослідження — систематизації чинників агроєкологічної безпеки, що на основі детального підтвердження статистичною звітністю обґрунтовує комплекс заходів не лише землеохоронного спрямування, а орієнтованих на забезпечення прийняттого рівня агроєкологічної безпеки. Предметом дослідження є сукупність теоретичних аспектів удосконалення організаційно-економічних умов землекористування щодо запровадження економічної відповідальності агровиробників товарної продукції рослинництва за якісний стан ґрунтів.

Окреслений у роботі підхід може бути використано як стратегічний аспект розробки державних програм використання і охорони ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення національного та регіонального рівнів. Крім того, його реалізація сприяє активізації земельної реформи щодо запровадження економічного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: агресурсний потенціал, рівень агроєкологічної безпеки, товарне виробництва рослинництва, стан навколишнього природного середовища, рівень антропогенного навантаження, збалансоване землекористування, землі сільськогосподарського призначення, агроугіддя, ґрунти, економічна відповідальність за стан ґрунтового покриву.

Постановка проблеми. Рівень агроєкологічної безпеки визначається мірою антропогенного навантаження на довкілля та обсягами зусиль, спрямованих на відновлення і збереження прийняттого стану навколишнього природного середовища і агресурсного потенціалу зокрема, які можна оцінити за допомогою низки статистичних показників. Баланс вказаних зусиль забезпечує оптимізацію співвідношення між обсягами товарного виробництва сільськогосподарської продукції та станом довкілля, тобто між економічними інтересами агровиробників та екологічними запитамі суспільства. Втім, упродовж останніх десятиліть агровиробничі

процеси, і насамперед у рослинництві, засновано на організаційно-економічних підходах, що здебільшого фокусуються на нарощуванні потужності виробничо-сировинної ланки. Це забезпечило можливість нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції (переважно у вигляді сировини), збільшення прибутків агровиробництва завдяки розширенню площ під найбільш рентабельні культури та росту показників їх урожайності. Але нехтування агровиробниками вимог забезпечення ощадливого землекористування та збереження родючості земель сільськогосподарського призначення має високий рівень потенційної

загрози продовольчій безпеці, що на пряму залежить від якісного стану ґрунтового покриву та призводить до економічних збитків суспільства.

Виправлення існуючої ситуації потребує організаційно-економічних змін, спрямованих на коригування диспропорцій у системі еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування через впровадження комплексу науково обґрунтованих заходів. Це потребує посилення інституціональної основи її забезпечення для формування економічної відповідальності землекористувачів за якісний стан ґрунтового покриву агроугідь, які задіяні у процесі товарного виробництва рослинництва, а саме — нормативно-законодавчих вимог забезпечення моніторингової, сертифікаційної компоненти запровадження дозвільної системи з регулювання процесів використання земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів забезпечення відновлення і збереження агроресурсного потенціалу та досягнення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення привертає увагу широкого кола дослідників, зокрема цим проблемам присвячено роботи Л.М. Грановської, Б.М. Данилишина, О.І. Дребот, Л.Я. Новаковського, Б.С. Прістера. Вагомий внесок у розробку економічної основи збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення належить О.П. Канашу, Ю.О. Лупенку, Д.С. Добряку Є.В. Мішеніну. Методологічні основи оцінювання міри антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище розвинено у роботах А.М. Третяка, О.І. Фурдичка, О.О. Созінова, Н.В. Козлова, Н.В. Па-лапи, С.Ю. Булігіна. На нашу думку, важливим є комплексне поєднання згаданих підходів з метою посилення інституціонального забезпечення на пряму впровадження економічної відповідальності землекористувачів за якісний стан агроугідь, що використовуються як ресурсна база виробництва товарної продукції рослинництва.

Постановка завдання. Оновлення організаційно-економічних умов товарного виробництва рослинництва з метою за-

провадження економічної відповідальності агровиробників за якісний стан ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення після їх використання ґрунтується на удосконаленні нормативно-законодавчої основи, розвитку інституційної складової та інформаційно-реєстраційної інфраструктури. Все це потребує удосконалення теоретичного підґрунтя з ключовим компонентом систематизації чинників та показників, з яких походить комплекс землеохоронних заходів, що і розглянуто в статті.

Методичною основою роботи є аналіз статистичної звітності, методи аналізу та синтезу з графічною візуалізацією результатів.

Виклад основного матеріалу. Вплив чинників на рівень агроекологічної безпеки визначається показниками, з яких формується кожна з вказаних груп, рис. 1:

1. Серед **територіально-просторових** чинників слід назвати:

- виробництво сільськогосподарської продукції у порівняльних цінах у розрахунку на 100 га земельних угідь сільськогосподарського призначення;
- урожайність сільськогосподарських культур;
- продуктивність земельних угідь сільськогосподарського призначення;
- обсяг прибутку агровиробничої діяльності на 1 га земель сільськогосподарського призначення;
- рівень розораності території;
- рівень розораності земель сільськогосподарського призначення;

Рис. 1. Система чинників агроекологічної безпеки
На схемі позначено зв'язки: — основні; — зворотні.

Джерело: удосконалено автором на основі [2, с. 49].

2. Вплив групи **еколого-економічних** чинників визначається за допомогою показників як-от:

- вартість реалізації науково обґрунтованої системи землеохоронних заходів;
- динаміка запасів гумусу у ґрунтовому покриві на землях сільськогосподарського призначення;
- природна та ефективна родючість ґрунтів;
- структура посівів сільськогосподарських культур;
- дотримання сівозмін;
- рівень антропогенного навантаження на агроекосистему;
- рівень екологічної стабільності території;

3. Вплив групи **технологічних** чинників визначається завдяки показникам, серед яких:

- частка площ під органічним виробництвом;
- фондоозброєність праці;
- фондозабезпеченість сільськогосподарського підприємства;
- матеріаломісткість продукції;
- вихід продукції на одиницю мінеральних добрив діючої речовини;
- вихід продукції на одиницю умовного палива, що використано у технологічному циклі;

4. Вплив групи **організаційно-економічних** чинників визначається за показниками, як-от:

- продуктивність праці у розрахунку на одного зайнятого;
- валові обсяги продукції у порівняльних цінах;
- виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу;
- індекси валової продукції сільського господарства;
- обсяг валового доходу;
- чистий дохід;
- витрати праці на виробництво 1 ц певного виду сільськогосподарської продукції;
- виручка від реалізації певного виду сільськогосподарської продукції;
- собівартість вирощування 1 ц певного виду сільськогосподарської продукції;
- рівень рентабельності виробництва певного виду сільськогосподарської продукції;
- рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності;

5. Вплив групи **соціально-економічних** чинників визначається за допомогою показників серед яких:

- загальна площа земель сільськогосподарського призначення господарства;
- площа збору сільськогосподарських культур;
- землезабезпеченість на одного працівника господарства;

- середньорічні обсяги витрат господарства на заробітну плату;
- середньорічні обсяги витрат господарства на соціальну інфраструктуру.

Наведений перелік показників доволі повно охоплює широкий спектр характеристик ведення сільського господарства, які формують систему чинників агроекологічної безпеки. Їх поділ та систематизація є дещо умовним, але вплив відбувається комплексно, створюючи сублімований ефект. Запропонований перелік не є ранжированим, адже ієрархія характеристик доволі різниться для кожного конкретного випадку, і міра впливу кожної з груп чинників визначається організаційно-економічними, еколого-економічними, соціально-економічними умовами господарювання, тобто формується структура чинників впливу на рівень агроекологічної безпеки.

Сублімований ефект впливу системи чинників має як прямий, так і зворотний ефект, що відображено на рис. 1. Наприклад, розташування типів ґрунтів визначає вибір технологій їх обробітку, від чого залежить необхідність застосування певних видів обладнання, структура добривних матеріалів, що у сумі визначає обсяги матеріально-фінансових витрат та прибутковість діяльності. В умовах технічного прогресу розвиток техніки і технологій надає змогу отримувати високі показники врожайів завдяки агресивному потенціалу, але нехтування вимогам щодо ощадливого використання земель сільськогосподарського призначення в решті-решт призводить до його виснаження. У підсумку збільшуються темпи і обсяги деградації земель, активізуються процеси ерозії, з'являється необхідність використання додаткових площ під посіви, а недостатній рівень вжиття землеохоронних заходів знижує значення коефіцієнтів екологічної стабільності. З огляду на викладене, можемо стверджувати, що інтегральною характеристикою рівня агроекологічної безпеки і еколого-економічної ефективності сільськогосподарської діяльності можна вважати динаміку запасів гумусу у ґрунтовому покриві агроугідь, які використовують під обробіток з метою виробництва товарної продукції. У процесі виконання дослідження нами здійснено спробу проведення оцінки економічної ефективності господарювання під час виробництва товарної продукції рослинництва у Київській обл. і її порівняння з національним рівнем, а також отриманих результатів з показниками екологічної ефективності господарювання (табл. 1).

З огляду на наведену статистичну інформацію, прослідковується чітка тенденція до підвищення економічних показників земле-

Таблиця 1

Показники ефективності землекористування при товарному виробництві рослинницької продукції в Україні і Київській області, за 2010–2017 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/ 2010, %
<i>Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах (на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р.; грн)</i>									
Україна	132680,4	165229,0	159679,0	201216,9	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4	204,6
Київська обл.	143344,5	180331,9	193196,4	204491,7	236029,5	226899,3	250177,5	251013,2	175,1
<i>Індекси валової продукції сільського господарства (% до попереднього року)</i>									
Україна	98,5	119,9	95,5	113,3	102,2	95,2	106,3	97,8	x
Київська обл.	99,4	118,6	108,5	101,3	105,9	89,2	109,8	95,7	x
<i>Продукція рослинництва в господарствах усіх категорій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (тис. грн)</i>									
Україна	334,7	437,5	402,1	483,6	500,6	474,2	520,1	н/д	155,4
Київська обл.	433,2	549	595,6	601,6	658,8	562,3	667,7	н/д	154,1
<i>Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу (у постійних цінах 2010 р.; грн)</i>									
Україна	4249	5113	4897	5559	5847	5589	5967	5865	138,0
Київська обл.	2547	3011	3251	3272	3447	3058	3343	3184	125,0
<i>Площа сільськогосподарських угідь, тис. га</i>									
Україна	41576,0	41557,6	41536,3	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,8
Київська обл.	1664,9	1664,2	1664,2	1664,2	1664,2	1664,2	1658,8	1651,5	99,2
<i>з них орні землі:</i>									
Україна	32476,5	32498,5	32518,4	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	100,2
Київська обл.	1356,2	1355,5	1355,5	1355,5	1355,5	1355,5	1353,7	1351,5	99,7
<i>Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га</i>									
Україна	26952	27670	27801	28329	27239	26901,8	27026,0	27585,0	102,3
Київська обл.	1111,2	1134,6	1153,5	1160,0	1155,4	1153,0	1164,0	1184,0	106,6
<i>Внесення добрив під сільськогосподарські культури (на 1 га посівної площі)</i>									
<i>мінеральні, кг поживної речовини:</i>									
Україна	58	68	72	80	82	79	96	110	189,7
Київська обл.	71	78	81	93	95	87	108	128	180,3
<i>органічні, т:</i>									
Україна	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	100,0
Київська обл.	1,2	1,5	1,4	1,3	1,7	1,4	1,2	1,3	108,3
<i>Наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах (наприкінці року, тис. од.)</i>									
Україна	151,3	147,1	150,7	146,0	130,8	127,9	132,7	129,3	85,5
Київська обл.	8,6	8,0	8,3	8,4	7,9	8,0	8,3	8,0	93,0
<i>Забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств; кВт на 100 га посівної площі</i>									
Україна	193	187	213	218	208	166	175	165	85,5
Київська обл.	273	268	255	261	231	246	260	236	86,4

Джерело: [3–6].

користування під час товарного виробництва рослинницької продукції. Так, загальна кількість агропідприємств, які отримали чистий прибуток, неухильно зростає — від 69,6% у 2010 р. до 86,7% у 2017 р. Збільшилися показники виробництва валової продукції у ціновому вимірі 2010 р. в усіх категоріях господарств у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, зокрема у рослинництві України — на 55,4% і на 54,1% у Київській обл. одночасно з обсягами виробництва на одну особу на 38% і на 25%, відповідно. Закономірним є збільшення частки сільськогосподарського виробництва у динаміці показника валової доданої вартості від 8,4% у 2010 р. до 12,1% у 2017 р. Найбільший вплив на досягнення таких результатів забезпечено збільшенням обсягів внесення мінеральних добрив у вимірі поживних речовин у 2017 р. у 1,7 раза на національному рівні і більш, ніж у 1,5 раза у Київській обл. Також спостерігається збільшення площ, які були оброблені засобами захисту рослин, у т. ч. і пестицидами. Так, у 2010 р. заходи з хімізації в Україні були проведені на площі понад 12,2 млн га (у т. ч. пестицидами — 10,8 млн га), а у 2016 р. ці показники становили 14,3 млн га (у т. ч. пестицидами — 13,8 млн га, що становить майже 22%). У Київській обл. збільшення площі застосування пестицидів відбувається дещо повільніше — на 17% у 2016 р. (530,4 тис. га) порівняно з 440,3 тис. га у 2010 р. Водночас обсяги внесення органічних добрив в Україні залишаються на мінімальному рівні — 0,5 т внесення під сільськогосподарські культури у розрахунку на 1 га, хоча у Київській обл. зафіксовано деяку позитивну динаміку цього показника за останні сім років — на 1 ц/га від 1,2 т у 2010 р. до 1,3 т на 1 га посівної площі у 2017 р. Проте мусимо констатувати про негативні тенденції у динаміці площ угідь сільськогосподарського призначення попри, деяке скорочення в Україні за період оцінювання на рівні 0,2%, що становить майже 87 тис. га; у Київській обл. це скорочення становить 0,8%, або 13,4 тис. га. На цьому тлі площі орних земель в Україні зросли на 67,8 тис. га, а у Київській обл. ці показники хоча і скоротились, проте у менших обсягах попри скорочення агроугідь — лише на 0,3%, що становить 4,7 тис. га. Про зростання антропогенного навантаження свідчить динаміка посівних площ у межах орних земель, яка демонструє значно вищі темпи розширення: для України цей показник збільшився на 2,3% (633 тис. га) упродовж 2010–2017 р., а у Київській обл. — майже на 7% (72,8 тис. га). Ресурсною базою вказаних тенденцій є скорочення площ перелогів, багаторічних насаджень, тобто тих категорій земель, які створюють знижені

рівні антропогенного навантаження на агро-екосистему, що негативно впливає на стан агро-екологічної безпеки.

Важливою характеристикою землекористування у рослинництві є структура посівних площ, яка свідчить про переважання економічних інтересів над екологічними. Зокрема, площа посівів пшениці зросла від 5,3 млн га у 2000 р. до 6,1 млн га у 2010 р., а у 2017 р. цей показник становив 6,2 млн га. Площі посівів соняшнику розширилися більш ніж удвічі і становили у 2017 р. понад 6 млн га; у 2010 р. — 4,6 млн га (для порівняння — площа екостабілізуючих угідь у сільському господарстві станом на 01.01.2016 р. становила 8,8 млн га [3]). Значно більші темпи приросту демонструють площі посівів ріпаку та кукурудзи на зерно, які збільшилися у понад 3 рази з 2000 до 2017 року: від 0,2 млн га до майже 0,8 млн га та від 1,4 млн га до 4,5 млн га відповідно. Натомість площа посівів кормових культур зазнала за період 2000–2017 рр. значних скорочень: під посівами кукурудзи кормової скоротились у понад 6 разів, трав'яних культур — утричі. Також слід враховувати зростання рівня антропогенного навантаження у агроекосистемах, що зумовлено збільшенням показників урожайності майже всіх сільськогосподарських культур, зокрема, врожайність пшениці зросла від 26,8 ц з га у 2010 р. до 41,1 ц з га у 2017 р. в Україні і від 25,1 ц/га у 2010 р. до 35,3 ц/га у 2017 р. у Київській обл.; кукурудзи на зерно — з 45,1 до 55,1 і з 54,1 до 60,2 ц/га; соняшнику і ріпаку — від 15 та 17 ц/га до 20,2 та 27,9 ц/га у 2017 р. в Україні і від 18,4 та 13,5 ц/га у 2010 р. до 24,1 та 26,5 ц/га у 2017 р. у Київській обл. відповідно. Крім того, спостерігається зниження рівня матеріально-ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, зокрема наявність енергетичних потужностей наприкінці року у перерахунку на 100 га посівної площі скоротилась у 2017 р. порівняно з 2010 р. на 14,5% в Україні і на 13,6% у Київській обл. Також спостерігається скорочення загальної кількості наявних тракторів за вказаний період — на 14,5 та 7% в Україні і у Київській обл. відповідно, що свідчить про скорочення витрат на оновлення парку сільськогосподарської техніки.

Ситуація обтяжується постійним скороченням в Україні обсягів витрат на впровадження системи землеохоронних заходів (рис. 2), і до нині форму подачі статистичної звітності не змінено — дані обліковуються як компонента з іншими статтями витрат, що ускладнює їх оцінювання.

Сублімованим результатом впливу чинників, викладених вище, є динаміка вмісту гумусу у ґрунтовому покриві на землях сіль-

ськогосподарського призначення. За результатами X туру агрохімічних обстежень, який проводили впродовж 2011–2015 рр., офіційні значення вмісту гумусу наведено дещо вищими для всіх природних зон і для України загалом. Зокрема, у Київській обл. середньозважений показник становить 2,98% порівняно з результатами IX туру обстежень (2006–2009 рр.), коли це значення відповідно 2,9% [8].

Для України ці параметри становлять 3,14% та 3,16% відповідно [9]. Порівняння цих результатів є складним через скорочення загальної обстеженої площі. Так, упродовж IX туру обстеженнями було охоплено 793,2 тис. га с.-г угідь Київської обл., а у X турі — 761,4 тис. га, що на 4% менше. Для України загалом досліджувана площа скоротилася на 23% за результатами останнього туру порівняно з попереднім (18824,7 тис. га проти 24463 тис. га). Крім того, наведена інформація щодо динаміки вмісту гумусу викликає сумніви з огляду на дані щодо площ еродованих земель. Так, за даними IX туру обстеження 9,5% площ орних земель у Київській обл. уражено ерозією, а для України загалом цей показник становив майже 40%.

Наведені характеристики організаційно-економічного підходу до землекористування у товарному виробництві рослинницької продукції свідчать про погіршення стану екологічної безпеки, що втілюється у скороченні значень коефіцієнтів екологічної стабільності території. За даними Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища України [10, с. 105; 11, с. 121] коефіцієнт екологічної стабільності її території у 2012 р. становив 0,41, а для Київської обл. — 0,47, а станом на 01.01.2016 р. значення цих показників склали 0,4 і 0,43 відповідно.

На основі викладеної інформації очевидним є висновок, що нарощування прибутків та збільшення обсягів товарного виробництва рослинницької продукції супроводжується підвищенням антропогенних навантажень на агроєкосистему. Подібний підхід до організації землекористування обмежується рівнем агроресурсного потенціалу, темпи виснажен-

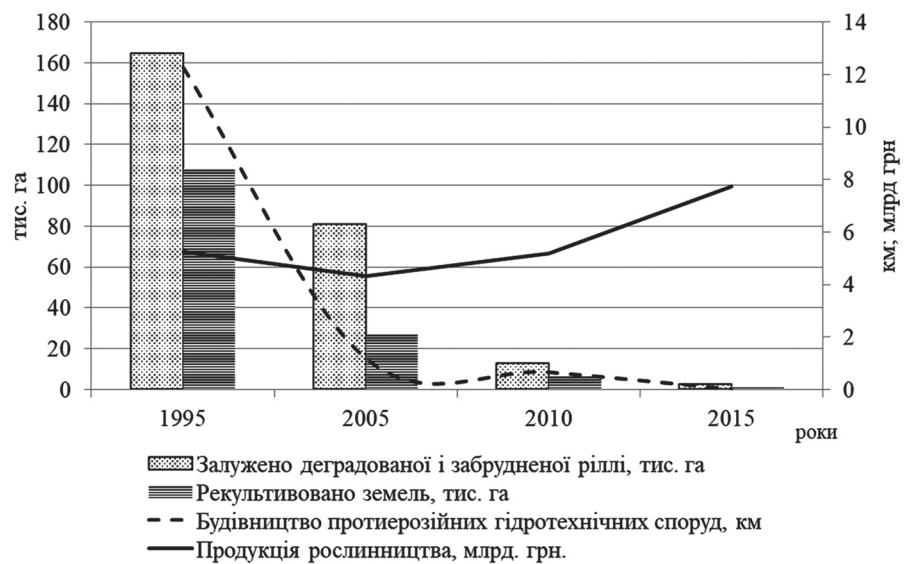

Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва та реалізації землеохоронних заходів в Україні, 1995–2015 рр.

Джерело: [7, с. 221].

ня якого постійно збільшуються, що підтверджується поширенням ерозії та деградації, обсягами втрати природної родючості ґрунтів на агроугіддях та змушує землекористувачів залучати до використання ділянки екостабілізуючих угідь. Цим обумовлено необхідність здійснення організаційно-економічних змін, залучення системи економічних, нормативно-законодавчих важелів до процесу товарного виробництва рослинництва для забезпечення стабільно збалансованої рівноваги між економічними інтересами товаровиробників і екологічними запитами суспільства. Отже, назріла необхідність впровадження реформ сектора сільськогосподарського виробництва, насамперед тих підгалузей, діяльність яких базується на використанні земель сільськогосподарського призначення з посиленням відповідальності землекористувачів за якісний стан ґрунтового покриву. Система заходів забезпечення збалансованого використання земель походить від системи чинників агроєкологічної безпеки, чим визначається структуризація заходів з відновлення та збереження агроєкологічного потенціалу, тобто весь набір згаданих заходів можна згрупувати за видами: територіально-просторові, технологічні, організаційно-економічні, еколого-економічні та соціальні.

До групи територіально-просторових заходів можна віднести:

- удосконалення структури земельних угідь з кінцевою метою забезпечення оптимальної площі території регіону під екостабілізуючими угіддями у спосіб лісовідновлення,

лісорозведення, проведення залуження, відновлення водно-болотних екосистем, лісонасаджень на водорозділах, а також захисних насаджень об'єктів гідросфери;

- виведення із сільськогосподарського обробітку деградованих, еродованих земель і, насамперед, ділянок схилів із крутизною 7°;
- удосконалення структури посівів на земельних угіддях сільськогосподарського призначення, що спрямовано на досягнення мінімальних рівнів антропогенного навантаження на агроекосистему;
- оптимізацію структури землеволодінь з метою мінімізації дрібноконтурності полів та системи польових доріг,

Група технологічних заходів має забезпечити виконання комплексу завдань, набір яких різниться за агрокліматичними зонами та має враховувати низку місцевих особливостей, зокрема:

- координації схеми внесення добрив;
- координації схеми механічної обробки земель, що передбачає певну послідовність застосування оранки різної глибини за певні проміжки часу із застосуванням меліорантів;
- застосування сівозмін;
- застосування оптимальних практик технологій землекористування з урахуванням міжнародного досвіду.

Система організаційно-економічних заходів спрямовується на запровадження оновлених умов господарювання, за яких досягнення позитивних рівнів економічної ефективності забезпечується за умови збереження агроресурсного потенціалу, що потребує удосконалення нормативно-законодавчої регуляторної основи шляхом прийняття низки документів для:

- відтворення і збереження родючості ґрунтів;
- завершення формування і запровадження системи інвентаризації та моніторингу родючості агроугідь;
- законодавчого закріплення вимог через систему нормативів: якісних характеристик основних типів ґрунтів, територіально-просторових технологічних параметрів землекористування, системи удобрення тощо;
- системи контролю з одночасним формуванням, розвитком та запровадженням системи економічних стимулів і важелів з дотримання означених нормативних вимог.

Еколого-економічна група заходів орієнтована на пом'якшення антропогенних впливів на процеси зміни клімату та адаптації агровиробництва до її наслідків, відтворення і збереження біорізноманіття, розширення природоохоронних територій тощо.

Соціально-економічна група у цьому аспекті є більш орієнтованою на розвиток імперативів, індикаторів та показників забезпечення збалансованого використання земельних угідь сільськогосподарського призначення, які сигналізують про поліпшення демографічної ситуації, запобігання відтоку населення, передусім працездатного віку, з сільських територій, підвищення рівня професійної підготовки кадрів тощо. Перелічене потребує збереження прийняттого рівня економічної ефективності товарного виробництва рослинницької продукції та збільшення показників урожайності шляхом екологізації землекористування з розширеним відтворенням сектора тваринництва, площ екостабілізуючих угідь, запровадження науково обґрунтованої системи заходів з відтворення і збереження агроресурсного потенціалу.

Реалізація вказаних заходів буде можливою за умови змін нормативно-законодавчого та інституційного характеру щодо завершення розбудови системи інвентаризації і моніторингу та розвитку системи сертифікації земель з наступною видачею дозволів на реалізацію товарного виробництва певних видів сільськогосподарських культур. З іншого боку, потребує удосконалення та посилення комплекс економічних важелів стимулюючого спрямування через кредитування та оподаткування для підтримки товаровиробників. У такий спосіб відкривається шлях формування системи організаційно-економічної відповідальності землекористувачів за товарного виробництва рослинницької продукції з дотриманням якісного стану з дотриманням ґрунтового покриву агроугідь. Врахування окресленого способу збереження агроресурсного потенціалу під час розробки державних програм з охорони родючості ґрунтів може забезпечити позитивні еколого-економічні результати.

Висновки. Доведено виснажливий вплив чинної організації землекористування з метою товарного виробництва рослинницької продукції. Проаналізовано чинники агроекологічної безпеки, запропоновано систематизацію та продемонстровано їх зв'язок з комплексом заходів відтворення і збереження агроресурсного потенціалу.

На основі аналізу статистичних даних з урахуванням динаміки показників якісного стану ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського призначення висвітлено необхідність запровадження організаційно-економічних змін у агровиробництві. Цільовим призначенням цих змін має бути посилення відповідальності землекористувачів за якісний стан ґрунтів агроугідь, що є ресурсною основою

товарного виробництва та збільшення економічних прибутків, і у такий спосіб забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки. З іншого боку, існує необхідність забезпечення фінансово-економічної підтримки агровиробників через можливість отримання кредитів,

позик, пільг під час оподаткування чи стягнення виплат. Активізація останнього аспекту потребує впровадження вільного економічного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трофімцева О. За 6 місяців 2018 року український агроекспорт становив \$8,6 млрд [Електронний ресурс]: Асоціація тваринників України. URL: <https://usba.com.ua/za-6-misyaciv-2018-roku-ukrainskiy-agroeksport-stanoviv-86-mlrd-olga-trofimceva>
2. Коренюк П., Чмуленко Н. Методика оцінки ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств // Економіст. 2012. № 1. С. 47–50.
3. Рослинництво України 2017. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2018. 222 с.
4. Сільське господарство України 2017. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
5. Статистичний щорічник України за 2017 рік. К.: Державна служба статистики України, 2018. 541 с.
6. Соціально-економічне становище Київської області за 2018 рік. Статистичний бюлетень. К.: Головне управління статистики у Київській області, 2019. 81 с.
7. Бутрим О.В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери: монографія / за наук. ред О.І. Дребот. К.: ДІА, 2018. 356 с.
8. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України / М.В. Присяжнюк. К.: Міністерство аграрної політики України, 2010. 111 с.
9. Результати наукових досліджень підготовлено на основі матеріалів X туру (2011–2015 рр.) агрохімічного обстеження земель сільськогосподарського призначення / І.П. Яцук. Київ: ДУ «Інститут охорони ґрунтів України», 2017. 66 с.
10. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. К.: ФООП Грінв Д.С. 2015. 146 с.
11. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. К.: ФООП Грінв Д.С. 2017. 308 с.

Інформація про автора

Комарова Наталія Вікторівна — аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН (Україна, 03143, м. Київ, e-mail: komarova_nv@ukr.net).

N.V. Komarova
Postgraduate

Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS
(Ukraine, Kyiv; e-mail: komarova_nv@ukr.net)

INSTITUTIONAL BASES FOR ENSURING ECONOMIC AND ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE

It is proved that increasing the level of anthropogenic loading on agroecosystem leads to negative destructive changes in the state of agricultural land, which poses a potential threat to the level of agroecological and food safety. Under of the existing organizational and economic conditions of commodity production in the crop production sector, there are no trends towards positive changes in the expansion of the complex of implementation of land conservation measures and the prudent attitude towards the use of agricultural land. Instead, the increase in profits and yields, the expansion of arable land in the narrowing of the agricultural land provoke a decrease in the level of agro-ecological safety, the spread of erosion and degradation processes, the decrease of humus stocks and the level of fertility. In particular, according to the information of the Ministry of Agrarian Policy and Food, in January–June 2018 Ukrainian agricultural exports amounted to \$ 8.6 billion. The USA, and the total foreign trade turnover of agro-industrial products reached 11.3 billion dollars. USA, representing 23% of the total foreign trade turnover of Ukraine. However, despite the increase in the economic efficiency of the crop sub-sector of agriculture, the scope and organization of the implementation of measures to restore and preserve agro-resource potential require radical changes on scientifically grounded positions. The above was the basis for the choice of the purpose of the study — the systematization of agroecological safety factors, which, based on detailed confirmation of statistical reporting, substantiates a complex of measures not only for

the protection of the land, but aimed at ensuring an acceptable level of agroecological safety. The subject of the study is a set of theoretical aspects of improving the organizational and economic conditions of land use in relation to the introduction of economic responsibility of growers of marketable crop production for a qualitative state of soils. The approach outlined in the work can be used as a strategic aspect of the development of state programs for the use and protection of soils on agricultural lands of national and regional levels. In addition, its implementation contributes to the intensification of the land reform in relation to the introduction of economic conversion of agricultural plots.

Keywords: agro-resource potential, level of agroecological safety, commodity plant growing production, state of the environment, level of anthropogenic loading, balanced land use, agricultural land, soils, economic responsibility for soil condition.

REFERENCES

1. Trofimtseva O. (2018), The official site of The Ukrainian Stockbreeders Association «Ukrainian agroexport amounted to \$ 8.6 billion over 6 months of 2018», available at: <https://usba.com.ua/en/ukrainian-agroexport-amounted-86-billion-over-6-months-2018> (Accessed 4 January 2018).
2. Korenyuk, P. & Chmulenko, N. (2012). *Metodyka otsinky efektyvnosti vykorystannya ta vidtvorennya produktyvnykh uhid' sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv* [Methodology for evaluating the efficiency of use and reproduction of productive lands of agricultural enterprises]. *Ekonomist [Economist]*, 1, 47–50. (In Ukr.)
3. State Statistics Service of Ukraine (2018), «Roslynnystvo Ukrayiny 2017. Statystychnyj zbirnyk» [Plant Growing of Ukraine 2017. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
4. State Statistics Service of Ukraine (2018), «Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny 2017. Statystychnyj zbirnyk» [Agriculture of Ukraine 2017. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2018), «Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2017 rik. Statystychnyj zbirnyk» [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
6. The Main Department of Statistics in the Kyiv region (2019), «Sotsial'no-ekonomichne stanovyshche Kyyivs'koyi oblasti za 2018 rik. Statystychnyy byuletyn'» [Socio-economic situation of the Kiev region in 2018. Statistical bulletin, Kyiv, Ukraine
7. Butrym, O.V. (2018). *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya vnutrishn'oho vuhletsevoho rynku v konteksti zbalansovanoho rozvytku ahrosfery: monohrafiya* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the internal carbon market in the context of balanced development of the agrosphere: monograph], Drebot O.I. (Ed.). Kyiv: DIA. 356. (In Ukr.)
8. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2010), *Natsional'na dopovid' pro stan rodyuchosti gruntiv*. [National report on soil fertility]. 111. Kyiv, Ukraine.
9. Yatsuk, I.P. (2017). The results of research are based on the materials of the X round (2011–2015) agrochemical survey of agricultural land. Kyiv: State Institution «Institute of Soil Conservation of Ukraine», 66.
10. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2015), *Natsional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2013 r.* [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2013]. 146. Kyiv, Ukraine.
11. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2017), *Natsional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2015 r.* [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2015]. 308. Kyiv, Ukraine.

Author

Komarova Natalia — Postgraduate, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS (Ukraine, 03143, Kyiv, 12 Metrologichna St.; e-mail: komarova_nv@ukr.net).